

J. de Vries, *Grondpolitiek en kabinetcrises* (Dissertatie Leiden 1989; 's-Gravenhage: VUGA, 1989, xiii + 217 blz., f48,-, ISBN 90 5250 020 7).

Een vaak gehoorde stelling luidt dat telkens wanneer de PvdA deel uitmaakt van de regering, de grondpolitiek tot grote en soms onbeheersbare spanningen leidt. Zo voltrok zich rond een wijziging van de wet vervreemding landbouwgronden het voorspel tot de val van het vierde kabinet-Drees (1956-1958) en struikelde het kabinet-Den Uyl (1973-1977) op de valreep over een wijziging van de onteigeningswet. De onteigeningsproblematiek hield ook het kabinet Cals-Vondeling (1965-1966) bezig; de discussie in de ministerraad bood geen uitzicht op een werkbaar compromis en dan hoort men zeggen dat, wanneer Schmelzer dit kabinet niet naar huis had gestuurd vanwege de door hem onaanvaardbaar geachte omvang van het financieringsstekort, het wel eens had kunnen vallen op de grondpolitiek.

Jouke de Vries heeft deze drie momenten onderzocht en zich daarbij niet beperkt tot hetgeen zich in kabinet en parlement heeft afgespeeld. Het is hem erom te doen geweest het netwerk van *adores* rond het strijdpunt grondpolitiek zichtbaar te maken en de standpunten van ieder van deze *actores* te achterhalen. Dat netwerk blijkt uit meer te bestaan dan uit het 'groene front' alleen (de vaste commissie voor landbouw en visserij in de Tweede Kamer, het landbouwschap en het departement van landbouw en visserij); ook de ministeries van volkshuisvesting en ruimtelijke ordening, financiën en vooral justitie (afdeling privaatrecht) hebben kennelijk een prominente rol gespeeld. Op basis van literatuurstudie, archiefonderzoek en interviews heeft De Vries het optreden van al deze *actores* deugdelijk beschreven.

De studie is vooral informatief. Hoe de besluitvorming nu precies is verlopen, dat blijft voor de lezer toch tamelijk ondoorzichtig. De *actores* zijn allemaal wel keurig behandeld, maar na elkaar, zodat het boek in feite een aaneenrijging van statische beelden is geworden. Besluitvorming heeft per definitie iets dynamisch en die dynamiek (wie beïnvloedt wie, wie geeft de beslissende voorzet, wie volgt) ontbreekt bij De Vries te veel. Dat is jammer, want uit de inleiding spreekt juist de pretentie de besluitvorming te willen blootleggen. Daar en nog een keer in de slotbeschouwing zet de auteur zich nogal fors af tegen de parlementaire geschiedschrijving, die hij ervan beticht zich te beperken tot een vrij eng terrein: tot de parlementaire besluitvorming, en de rol van ambtenaren en vertegenwoordigers van belangengroepen in besluitvormingsprocessen onderbelicht te laten. Dat vind ik bepaald overdreven. De Vries hanteert hier een vrij enge en inmiddels toch wel achterhaalde definitie van parlementaire geschiedschrijving.

Overigens rijst de vraag, of De Vries wel alle *actores* in kaart heeft gebracht. Het valt op dat hij wat het politieke niveau betreft zich voornamelijk beperkt tot de discussie in de ministerraad en tot die in het parlement, voor zover die kenbaar is vanuit de *Handelingen*. Afgezien van een enkel rapport van wetenschappelijke bureaus zijn de politieke partijen zelf geen voorwerp van onderzoek geweest. Over de toch voor de hand liggende beïnvloeding van de besluitvorming langs die kant kan De Vries dus niets zeggen. Daar waar hij politieke partijen heeft opgevoerd, bedoelthij de fracties in de Tweede en Eerste Kamer, maar dat zijn geen synoniemen. Bovendien heeft hij de fractie-archieven niet geraadpleegd, zodat hij aan de lezer ook niet kan meedelen, hoe het naar buiten uitgedragen standpunt door de fractiespecialist uiteindelijk tot stand is gekomen. Hiermee wil ik niet zeggen dat de uitkomsten van het onderzoek twijfelachtig zijn, wel dat het onderzoek, gelet op De Vries' uitgangspunt, niet volledig is geweest.

Bij een analyse van onderzoeksresultaten zijn natuurlijk altijd andere interpretaties mogelijk. Zo zou ik in dit geval bijvoorbeeld wat 1958 betreft de hypothese willen wagen dat naast de tegenstellingen tussen de door De Vries genoemde *actores* ook de persoon van Vondeling, die

in het begin van dat jaar Mansholt als landbouwminister was opgevolgd, een niet te verwaarlozen factor is geweest in het opvoeren van de spanning, waaraan Drees' vierde kabinet bezweek. Burger, de voorzitter van de PvdA-fractie in de Tweede Kamer, had verwacht dat zijn partijgenoot Vondeling op het punt van de landbouwgronden het been stijf zou hebben gehouden. Dat deed deze dus niet. Voor Burger was dit onaanvaardbaar, met als gevolg dat hij langs een andere weg (die van belastingvoorstellen) de PvdA-ministers dwong hun tanden te laten zien, hetgeen dan Drees' einde tot gevolg heeft gehad. Waarom boog Vondeling voor de tegenstanders van de PvdA? Bekend is dat hij nogal met zichzelf wegliep en waarom zou hij dan zijn kort tevoren verworven ministerszetel bij de eerste de beste confrontatie op het spel zetten door te doen wat Burger wilde?

Ik geef toe dat de juistheid van deze hypothese moeilijk valt te bewijzen en dat het daarom De Vries' grootste recht is aan zo'n speculatie voorbij te gaan. Maar daar staat tegenover dat hij zich bij een andere gelegenheid wel overgeeft aan gespeculeer. Ten aanzien van de discussie in het kabinet-Cals-Vondeling formuleert hij namelijk de in mijn ogen niet gefundeerde stelling dat die discussie de sfeer tussen de ministers dusdanig bedierf, dat Schmelzer zijn 'moord met voorbedachten rade' wel heel gemakkelijk kon uitvoeren. Uit zijn beschrijving van het debat kan ik niet afleiden dat de grondpolitiek toen 'sfeerbedervende elementen' op het tapijt bracht. Wat De Vries hier eigenlijk doet, is nogal simpel: enerzijds is er onenigheid over de grondpolitiek en anderzijds is er de nacht van Schmelzer, dus moeten die twee dingen wel met elkaar verband houden. En dat terwijl de lezer juist de indruk krijgt dat dat debat uitgerekend onder dit kabinet heel wat zakelijker werd gevoerd dan bij de andere gelegenheden.

Moet het eindoordeel over dit in Leiden verdedigde proefschrift nu negatief uitvallen? Niet perse. Ondanks de kanttekeningen bij de onderzoeksopzet en bij de analyse vind ik het boek op het informatieve vlak een handige gids in het warrige land van de na-oorlogse grondpolitiek.

J. Bosmans

Burgers in beweging. Ideaal en werkelijkheid van de onlusten te Leiden in 1748*

MAARTEN PRAK

Korte tijd na de verheffing van Willem IV tot stadhouder van Holland op 3 mei 1747, verscheen in die provincie een nogal merkwaardig geschrift. Het droeg de titel *Brief aan den heer e Justus Superbus wegens de toestand van de godsdienstige en burgerlyke levens-wyze der inwoonders van de landen Simplicitas en Luxuries*¹. De schrijver verborg zich achter het pseudoniem Jonas Simplicius. Het merkwaardige van zijn 67 bladzijden lange pennevrucht gold zeker niet de gekozen brief-vorm, want dat was een beproefde stijlfiguur. Evenmin origineel was het feit dat het commentaar op de politieke actualiteit was gegoten in een fictieve verhandeling, want ook daarvan waren talloze voorbeelden voorhanden. Wel opmerkelijk was daarentegen dat de schrijver zich had laten inspireren door een vorm van het politiek tractaat die in Holland tot op dat moment ongebruikelijk lijkt te zijn geweest, namelijk de utopie². Het klassieke voorbeeld van dit type van geschriften is, vanzelfsprekend, het boekje waaraan het genre zijn naam ontleent, *Utopia* van Thomas More, verschenen in 1516³. En alhoewel onze Jonas Simplicius nergens naar het boek van More verwijst, mag veilig aangenomen worden dat hij het kende, aangezien zijn eigen werkwijze die van More op de voet volgt.

Het zou echter voorbarig zijn om deze Hollandse utopist als een eenvoudige epigoon terzijde te schuiven. Allereerst omdat zijn parabel op verscheidene punten aansluit bij een debat over het wezen van de 'burgerstaat', dat zich in de Republiek ontspon naar aanleiding van Lieven de Beauforts in 1737 gepubliceerde *Verhandeling van de vryheit in den burgerstaet*⁴. In tegenstelling tot De Beaufort beperkt de schrijver van

* Het onderzoek voor dit artikel werd mogelijk gemaakt door een beurs van de Koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen. Op het Leids Gemeente-archief gaf R. C. J. van Maanen mij verscheidene nuttige aanwijzingen. Luuc Kooijmans becommentarieerde een eerdere versie van deze tekst.

1 Knuttel 17762; paginaverwijzingen uit dit pamflet zijn in de tekst geplaatst.

2 Het in 1672 verschenen pamflet *Verhael van den wonderlijken oproer, voorgevallen in de provincie van Mallanbruno* (Knuttel 10600), dat door Geyl als utopisch is getypeerd, kan de vergelijking met het hier behandelde op geen enkele wijze doorstaan; zie P. Geyl, *Democratische tendenties in 1672* (Amsterdam, 1950) 33; herdrukt in *idem, Pennestrijd over staat en historie. Opstellen over de vaderlandse geschiedenis* (Groningen, 1971) aldaar 103. De 'imaginaire reisverhalen' die worden besproken in het eerste hoofdstuk van P. J. Buijnsters, *Nederlandse literatuur van de achttiende eeuw. Veertien verkenningen* (Utrecht, 1984), lijken eerst in de Patriottentijd een politiek karakter gekregen te hebben. (Jenny Mateboer was zo vriendelijk mij op deze tekst te wijzen.)

3 Thomas More, *Utopia*, P. Turner, ed. (Harmondsworth, 1965). Vgl. voor More's inspiratiebronnen in de Nederlanden: W. P. Blockmans, *Thomas More. Utopia and the aspirations of the early capitalist bourgeoisie* (Rotterdam, 1978); en de 'utopie' in het algemeen: F. E. en F. P. Manuel, *Utopian thought in the western world* (Oxford, 1979).

4 Zie W. R. E. Velema, 'God, de deugd en de oude constitutie. Politieke talen in de eerste helft van de achttiende eeuw', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CII (1987) 476-497.